

PROZA

Kajetan Kovič

Inventura senc

(Prolog iz romana *Pot v Trento**)

V dolini Adiže je rdeče žarelo listje oktobrskih vinogradov. Bil je dan kot z razglednice ali iz albuma. Tudi lokalni vlak, ki je vozil iz Trenta v Verono, je bil bolj prikazen iz tehničnega muzeja kot zgled sodobnega prevoznega sredstva. Sedeži v kupejih so bili oblazinjeni z bledorjavim žametom, zrcala so obrobljali pozlačeni, umetno izrezljani opaži, stropne svetilke so bile obdane s senčniki iz zvonkljajočih steklenih resic in pokrovi pepelnikov so imeli obliko živalskih šap. V času prevladujoče funkcionalnosti bi se mi vlakec lahko zdel kot fidesièclovska pomota, če se ne bi kot naključna kulisa prilegal potovanju, katerega namen je bil, na vrnitvi s pisateljskega srečanja v Švici, stopiti v zabrisane sledi drugega časa, se dotakniti senc iz preteklosti, bledih postav, ki so me s svojimi odmikajočimi se življenji dolgo klicale in me slednjič zvabile v ta, z barvami obloženi poznooktobrski dan.

Ovinka čez Italijo nisem napravil zaradi Verone. V potovalni načrt sem jo vključil le zato, ker je ležala ob poti. Obsedenosti do obiskovanja starih mest sem se znebil že pred leti. Več kot dve desetletji sta minili, odkar sem po nekaj dnevih hlastnega beganja po flamskih muzejih, cerkvah in gradovih v Bruslju obstal pod prižnico v cerkvi svete Gudule in se vprašal, kaj počnem v tem tujem prostoru in kaj imam od tega besnega kopičenja vtisov. Ali me žene k ogledovanju znamenitih fasad, palač, kapel, soban, slik, oltarjev in kupol notranji gon po lepem ali le zunanja vnema, zamudniški kompleks mladeniča, ki ga v togih političnih časih predolgo niso pustili čez mejo?

V trenutnem preblisku sem začutil, da se me neizogibno tiče le v svetu neznana podeželska cerkev svete Magdalene, v kateri so se moji predniki poročali in ležali v krstah ter sem v njej sam poslušal latinske maše, verjel v Boga in se bal peklenskega ognja. To je pomenilo, da udeležba zavezuje bolj kakor gledanje, čeprav sem obenem vedel, da je oboje nepopolno, ker vsega ni mogoče ne prijeti ne videti, in da zato

---

* Roman bo izšel letos pri Pomurski založbi.

najbrž nikoli ne bom videl kitajskega cesarja, kar pa me ni motilo, ker zakaj bi ga moral, če ne bi bil po naključju moj stric?

Moji *družinski* cesarji niso imeli prostranih cesarstev, ampak le majhne okoliše, v katerih so živeli svoja navadna, vendar enako edina življenja. Na svojih dvorih so bili tudi oni cesarsko nečimrni, željni posvetnih užitkov in posmrtnega spomina, za katerega naj bi poskrbeli dinastični kronisti. Verona je bila na moji poti zato le presledek med dvema vlakoma, v katerem sem se pod legendarnim balkonom poklonil nesmrtnemu čustvu davnih zaljubljenecv, potem ko sem v Trentu iskal zameteno sled manj dramatične zgodbe, v kateri sta dobrih šestdeset let predtem nastopala Franc in Enrica.

Če sem v uvodni primeri navedel *razglednico* in *album*, sem ju prej kot zaradi lepih pejsažev v adiški dolini zato, ker sem bil tiste dni s polnimi žepi starih razglednic in fotografij sam podoben potujočemu albumu. Izvirale so iz arhiva Franca M., mojega strica ali ujca, kot bi rekli po starem, ker sem bil z njim v sorodu po mami strani. Izročil mi ga je nekaj let po njegovi smrti njegov mlajši brat Rudi in stalo me je precej časa, da sem gradivo sortiral in usposobil za uporabo.

Beseda *arhiv* je bila zame dolgo časa sinonim za sivino. Stavbe, v katerih so hranili stare listine, so bile po navadi velike in puste, z vrstami zmeraj zaprtih oken na pročelju ter z redko in skrivnostno odpirajočimi se vrati, za katerimi se je tujost urada mešala s tujostjo grobnice. Največkrat so se omenjali v nerazveseljivih zvezah, bili so *zapečateni*, *še nedostopni*, v raznih vojnah *zaseženi*, *ukradeni*, *uničeni* ali prepeljani na nedosegljive kraje, od koder jih je bilo pozneje težko ali nemogoče izterjati. Misel jih je povezovala s sodnim dnevom in zato se je zdelo naravno, da morajo biti skrbno varovani in nepredušno zaprti v svoja siva in tuja poslopja.

Morebiti je nezaupanje večala tudi tuja beseda. V preteklem stoletju so jo zagnani besedotvorci hoteli nadomestiti s *pismohrambo* ali *pismarnico*, ki pa se zaradi okornosti nista prijeli. Za osebno zbiranje in hranjenje listin se uveljavlja sintagma *zasebni arhiv*, ki zaradi naraščajoče rabe izgublja prvotno snobistično zaznamovanost. A ne glede na ime velja, da ljudje mnoge dokaze ali spomine svojega življenja devajo v mape in škatle, čeprav jih pozneje nikoli več ali le redko odprejo, a ne zaradi pomanjkanja časa, ampak ker s to mrtvo preteklostjo nimajo kaj početi. Zbiranje se hrani z mislijo, da minljivemu življenju zagotavlja prihodnost, v resnici pa je sleherna v mapo vložena listina le nagrobnik pravkar minulega hipa večnosti.

Gon za arhiviranjem je lahko šibek ali močan. Nekateri sleherni papir, ko ga obrabijo, zavržejo ali skurijo, drugi hranijo *vse*, tudi petdeset let stare odrezke položnic ali preluknjane vozne karte, medtem ko vmesna večina listine in spominčke *odbira* po subjektivnih kriterijih. Franc M. je spadal med zbiralce, ker je hotel ohraniti svoj zemeljski spomin, in je zato zapustil množino vsakovrstnega, za morebitnega bodočega kronista uporabnega pa tudi nekoristnega gradiva.

Ko sem se deset let po Francovi smrti prebijal skoz težko berljive rokopise slovenskih, v gotici napisanih nemških ter redkejših italijanskih in madžarskih

dokumentov, sem se ne enkrat vprašal, ali ima to početje kak smisel in ali ga bom sploh znal in hotel pripeljati do konca. Pri stvari je bilo nesporno edino to, da si je Franc želel imeti kronista in da je v tej vlogi, od mojih literarnih začetkov naprej, videl mene. Sam si je od časa do časa beležil dnevne dogodke ter vodil obširno korespondenco, a *pravega* pisanja se ni lotil nikoli. Bil je, kot njegovi bratje in sestre, govorni tip, pripovedovalec zgodb in anekdot, zagnan pristaš ustnega slovstva. Vendar njegovi po večnosti hrepenечи, a na vse zemeljsko vezani *dušici* ta minljiva oblika ni zadostovala, ampak se je hotel videti črno na belem, ker je močno verjel v trajnost tiskarskega črnila.

Na to sem prvič določneje pomislil, ko sem se dan po Francovi smrti z lendavskim hitrim avtobusom vozil iz Ljubljane proti domu. Po poldrugi uri vožnje smo se ustavili na postajališču v Celju in pogled na bližnjo železniško postajo me je spomnil, da bi se na pogreb Franca M. moral peljati pravzaprav z vlakom, s tistim nekdanjim na premog in paro, s tretjim razredom in odprtimi ploščadmi na koncu vagonov, z lesenimi klopmi ter lesenimi ali mrežastimi prtljažniki nad njimi, s katerih je ob presunkovitem ustavljanju padala prtljaga in se je dalo na njih, če ni bilo gneče, na dolgih nočnih vožnjah tudi prespati, z okni, ki so se zapirala z jermeni na poteg, nekoč zdavnaj usnjenimi, pozneje motvoznimi in nazadnje nikakršnimi, ker so jih potniki porezali in uporabili za pasove, ter z emajliranimi ploščicami, pritrjenimi na okenske ovire, na katerih so bila v tujih jezikih izpisana opozorila *Nicht hinauslehnen, Ne pas se pencher en dehors, E pericoloso sporgersi, Ne naginji se kroz prozor* in *Opasno je van se nagnuti*.

Nostalglično sem se spominjal starih, izdelanih vagonov, s katerimi so v povojnem času ob sobotnih popoldnevih dijaki in delavci potovali domov na kratke, enodneвне obiske in se v nedeljo zvečer vračali v mesta s šibnatimi košarami, s špago prevezanimi kartonastimi kovčki in nahrbtniki ter si gostoljubno ponujali pletenke in ibarice, ki so žarele v temi kot igle nevidnega ježa. Za svetilke, ki so jih nekoč sprevodniki zvečer od vagona do vagona sproti prižigali z ročnimi leščerbami, ni bilo goriva in vlak se je z nočjo potopil v temo, ki je ljudi zlila v ljudstvo, potujoče med včeraj in jutri, z eno, že obuto nogo na pločniku, z drugo, še boso na travniku.

Med hrepenenji in domotožji je dihal skupna duša, pijača jo je poživljala, a je ni nagibala v radost, ampak v melanholijo, temen glas je zapel in drugi so poprijeli in vzdignilo se je kot naraščanje vetra, zateglo, pijano in žalostno, *sem vprašal kelnarce, al one kaj vedo, kam je veselje šlo*, in je valovilo od klopi do klopi, od oddelka do oddelka, iz vagona v vagon in je z refrenom resignirano odgovarjalo, da *veselja ni*, da ga ni *nikjer nikjer nikjer*, in se je zdelo, da njegova odsotnost ni samo tukajšnja, temveč vesoljna.

S temi vlaki, ki se jim ni nikamor mudilo in so na vsaki večji postaji čakali na druge počasne vlake, sem se kot dijak in študent vozil iz Radenc v Maribor in Ljubljano, včasih v družbi kolegov, največkrat pa sam, in če je bil prostor, sem sedel v kot in zadremal ali pa gledal skozi okno v od letnih časov zaznamovano pokrajino. Med enolično drdranje koles se je mešalo predirljivo piskanje lokomotive in cviljenje zavor,

sprevodniki so izklicevali imena postaj, oglašalo se je kreganje in vpitje, a nihče se ni zato razburjal, bila je le bibavica zakotnega, potujočega morja.

Na tej ali oni vožnji se je zaslislalo sprva nejasno in s presledki, nadaljevalo pa glasno in nepretrgoma veseljaško razgrajanje, ki je prej ali slej v podobi Franca M. s palico, nahrbtnikom in skoraj v tilnik potisnjeno čepico s ščitkom v fortissimu butnilo skoz vrata mojega oddelka. Njegov glas sem prepoznal že od daleč in nehote sem se nasmehnil, ko sem si predstavljal, kako sakramentira in krucifiksa, salutira in poka s petami ter uporablja razne kurtoazne obrazce občevanja. A moja veselost je bila polovična in kratka, pregnala jo je panika pred neizogibnim srečanjem, stisnil sem se v kot, kot da spim, praznoverno sem upal, da me mogoče ne bo opazil, in bi najraje pobegnil, zato sem se čutil krivega, obenem pa me je bilo vnaprej sram, ker sem vedel, kaj me čaka.

Ko me je zagledal, je od navdušenja *koga vidijo moje oči* vzdignil roke in me oklical za *dušico* in *piccka zlatega*, se spustil poleg mene na klop, me objel in poljubil na lica, nato pa kot z iglo pičen šinil pokonci in z vame uperjenim prstom režečemu se vagonu razkril mojo nesrečno identiteto.

"Ljudje," je zakričal, "ali vi veste, kdo je to?" *Ljudje* tega niso vedeli in nastala je pričakujoča tišina, ki jo je Franc M. po krajši retorični pavzi pretrgal z enkratnim odkritjem: "To je naš pisatelj!"

Nagrádil me je z bleščečim pogledom, potem pa del tega bleska položil še nase in nadaljeval: "Jaz sem njegov stric, stara sablja! On bo o meni napisal knjigo! Moja rit bo že prhka na Cvekovem bregu, ko boste čitali, kakšen človek je bil Franček M.!"

Občinstvo se je Francovemu patetičnemu nastopu smejalo, glede pisatelja pa je bilo nepoučeno in v zadregi. Gledali so me radovedno in prizanesljivo, jaz pa sem kljub temu zardeval in se potil ter bi najraje izginil kot kafra. Za sabo sem imel nekaj pesmi in člankov v drugorazrednih revijah, nikakršen pisatelj nisem bil in si v tistem hipu tudi nisem želel postati, a Franc M. me je javno razglasil za svojega biografa in je smrtno resno verjel, da mu bodo moji prihodnji stavki zagotovili posmrtno življenje.

Med vožnjo na tresočem se avtobusu sem se tega izklicevanja in prodajanja medvedove kože spominjal z mešanimi občutki. Prizor me ni več prizadeval, ampak se mi je zdel samo smešen, po drugi plati pa me je dejstvo, da je za Francovim življenjem stala pika, navdalo, čeprav mu nisem ničesar obljubil, s svojevrstnim dolgom. Franc je utihnil, a prav njegov molk je opominjal, da je zdaj njegov spomin ali nespomin odvisen od drugih in mogoče bolj kot od kogarkoli od mene, ki v trajnost tiskarskega črnila sicer nisem verjel tako brezpogojno kot Franc, a sem medtem le postal nekakšen pisatelj.

Sklep, da bom pisal o Francu M., seveda ni mogel biti posledica naključnega povoda, ki ga je predstavljala njegova smrt, in tudi ne zgolj njegovih, najsi še tako gorečih želja. *To* se je hotelo iz mene izpisati že dolgo prej, vendar z razločkom, da se je neopredeljeni *to* s Francovim življenjepisom pokrival le deloma. Še preden sem se začel spraševati *kako*, me je *kaj* postavil v medvojna otroška leta, med Franca ter

njegove brate in sestre, ki so takrat postali del mene in sem jih hotel kot take opisati in ohraniti. Snov sem zgostil v nekaj pesmih in mogoče bi bilo bolje, če bi pri tem ostal. Vendar me je izzivalno mikalo, da bi to odteklo, a nekoč tako valujoče življenje obnovil tudi s širšim zamahom, čeprav sem samokritično vedel, da moj stil ni širina.

V sklopu nejasnih hotenj in domišljijških igric na temo *kako bi, če bi*, je Franc s svojim *naročenim* življenjepisom predstavljal močan in vztrajen pospeševalni element mojih pisnih poskusov. Najin skupni imenovalc je bil, da sva si oba želela nekaj *ohraniti*, ta nekaj pa je bilo njegovo, moje in vsakogaršnje odtekajoče življenje. Franc se je hotel podaljšati prek mene, ki sem bil zanj pisatelj in bom o njem morebiti pisal. Sam pa sem ob soočanju z njim odkril nasprotni ali dopolnilni pogled, ki mi je zagotavljal, da če se tisti, ki so bili, lahko podaljšajo prek mojega prihodnjega pisanja, se moje življenje lahko razširi prek njihovih preteklih zgodb. S tem enačajem je spraševanje o primarnosti biografije ali avtobiografije postalo odvečno.

Tuje usode, ki se zdijo naši sorodne, nas privlačijo ali celo zasvojijo, da plešemo okrog njih kot večče okrog luči; pri tem ni povsem jasno, ali bi jih hoteli živeti ali se o njih samo poučiti. A mogoče je tudi to nasprotje zgolj navidezno, saj usode, ki jih preučujemo, na poseben način živimo, v mislih se vživeto soočamo z drugimi ljudmi in dogodki in se naseljujemo v različnih krajih in časih. Seveda vemo, da obvezno poslušamo ali pripovedujemo *prirejene* zgodbe, a kljub temu poudarjamo *resničnost* sporočenega, kot da je to, kar se je *res* zgodilo, vnaprej več vredno od tistega, kar bi se samó *môglo*. Za tem enačenjem resnice z bitjo se skriva morda ohranitveni nagon, odblesk luči, s katero gorimo. S takšnim, zaradi mojih pisateljskih sposobnosti bolj motnim odbleskom sem skušal osvetliti življenje Franca M. in nekatera druga, z njim in z menoj povezana.

Po pravilih, veljavnih za naš zgodovinski prostor, sem spadal v generacijo, ki se ji reče četrta, če štejemo prvo, in vse pred njo, za kmečko, drugo za pionirsko podjetniško, tretjo za tehniško izobražensko in četrto za dekadentno umetniško. Teoretično je bilo moje poslanstvo v tem, da preteklost ovekovečim v rodbinski sagi, premoženje, ki so ga nakopičili za ustvarjanje cesarstev določeni predniki, pa zapravim. A kot noben obrazec ni čist in popoln in pri slehernem genealoškem drevesu naletimo na *nepravilno* raščene veje, se je tudi moja družina odpovedala tipičnemu vzorcu. Ni mi zapustila premoženja, ki bi ga lahko zapravil, in ne idealnega gradiva, ki bi ga lahko uporabil za epopejo.

Izhodišče ni bilo slabo. Moj praded Matija M. je bil človek akcije in se je zdel primeren za ustanovitelja, če že ne dinastije, vsaj trdnega malomeščanskega klana. V Juriju ob Pesnici je kmečko motiko zamenjal za tesarsko sekuro sicer eno generacijo prezgodaj, a to bi moglo zgodbi samo koristiti. Tudi glede družinskega nasledstva je kazalo dobro, saj se je leta 1860 oženil z viničarsko hčerko Marijo P. in imel z njo šest otrok. Sledila so leta gospodarske krize, ki bi v pripovedni zgradbi lahko nastopala kot *leta preizkušnje*, žal pa njihov iztek ni omogočal naravnega nadaljevanja.

Ko se je začela recesija in je bilo zidanja malo, tesarjev in zidarjev pa preveč, je

bil Matija M. star štirideset let in notranja ura mu je govorila, da nima več časa čakati na bogvekdajšnje prihodnje priložnosti. Odločil se je, da poskusi srečo drugje. Zbral je denar za pot in se z najmlajšim sinom Ludvikom v Genovi vrkcal na ladjo za Brazilijo. Odtlej o njegovem življenju ni zanesljivih podatkov in sklep, da se je izgubil v množici neuspešnih revežev, ne bi bil neupravičen.

Vendar nekaj skopih in nepreverjenih navedb iz družinskega ustnega izročila dopušča tudi drugačno verzijo. Matija M. naj bi si v Port Allegru pridobil tri stanovanjske hiše, ki so prinašale dobiček od najemnine, ni pa dokazov o morebitnih denarnih nakazilih v Evropo, niti o namenu, da bi nekdanjo družino preselil čez ocean. Mogoče je denar nalagal, da bi se po nekaj letih v stari kraj vrnil bogat, ali pa si je dobil kakšno Indijanko ali mulatko, ki mu je pomagala zapravljati zlate milreise, dokler se ni nalezel tropske mrzlice in umrl.

Po prvem viru naj bi evropsko družino o njegovi smrti obvestil sin Ludvik, po drugem pa naj bi šele poznejša poizvedovanja sina Franca pri avstro-ogrskem konzulatu v Sao Paolu odkrila, da je Matija umrl, Ludvik pa očetove hiše prodal in odšel neznanokam. V izročilu je obveljala legenda, da so ga na poti v Evropo ali v Riu ali na prekoceanski ladji zabolli in oropali, njegovo truplo pa vrgli v morje. Brazilska epizoda je bila s tem končana in je z vidika sage predstavljala slepo ulico.

Zdaj bi morali vlogo dinasta od Matija M. prevzeti ali jo povsem na novo zaigrati njegovi evropski potomci, ki pa so zanj bili večinoma neprimerni ali nepripravljeni. Po sporočilu o moževi smrti in sinovem izginotju se je nekaj časa zdelo, da bi Marijo M., ki tudi teoretično ni več mogla upati na brazilsko podporo ali dediščino, na stara leta lahko zadela usoda občinske reve. Otroci so se po očetovem zgledu razselili po svetu in si niso delali skrbi ne glede materinega preživetja ne glede družinskega nasledstva. Cecilija je bila nuna v Sarajevu, Johan, Žorž in Mici so živeli na Dunaju. Johan in Žorž v svojih dunajskih zakonih nista imela otrok, Johan pa je posvojil Žoržovo nezakonsko hčer Anico. V Grinzingu živeča Mici je imela dve hčeri, a se je z bratoma zaradi nesoglasij s svakinjama le redko videvala. Merjena po teh zgledih evropska družinska bilanca ni bila ugodnejša od brazilске.

Sredi teh primanjkljajev je obstajala obetavna izjema, ki se je zdela jez zoper pogubne vode usode. To je bil Franc, najstarejši Matijev sin, ki bi mu, če bi se življenje ravnalo po pisateljskih načrtih, lahko rekli *Franc Prvi*. Edini od šestih bratov in sester je ostal v domovini in je imel vrsto lastnosti, primernih za pozitivnega junaka. Bil je dober sin, mož in oče, zanesljiv uradnik, lojalen državljan, navdušen narodnjak in pravičen kristjan. Poleg tega je bil prijetne zunanosti, visoke postave, svetlih las in svetlomodrih oči, zmeraj v brežhibni uniformi ali obleki, in če k temu dodamo še nadvse lepopisen, že skoraj okrasen rokopis, bi si ga zlahka predstavljali kot spočetnika dinastije in na videz idealno literarno osebo tega žanra. Vendar tudi njemu v življenju ni šlo vse po dlaki.

Hotel je postati profesor, a očetov odhod v Brazilijo mu je študij onemogočil. Zaposlil se je pri finančni straži, služboval v Konjicah, Brežicah, Mariboru in Radgoni

ter po ustaljenem pravilniku napredoval od preglednika prek komisarja do inšpektorja. Oktobra 1891 se je na Kápeli tridesetleten poročil s štirindvajsetletno kmečko hčerko Frančiško K., s katero je že pred poroko imel dva, kasneje pa še dvanajst otrok, od katerih so vsi razen enega dosegli zrela ali celo pozna leta. V nasprotju z lahkomišelnim očetom je bil človek dolžnosti in je kljub številni družini vzel k sebi ovdovelo mater ter skrbel zanjo do smrti.

Na skupinski družinski sliki, ki je visela v sobi, kjer je preživel zadnja leta življenja, se je sredi številnih potomcev zdel kot ustanovitelj mogočnega klana, ki mu je sojena bleščeča prihodnost. A slika je bila inventarni zapis preteklosti in le fotografova rutina je nekaterim osebam na njej pridala videz zavojevalcev sveta. V času posnetka so resda predstavljale gradivo za morebitno dinastično vrsto, za katere nastanek pa so manjkali materialni temelji in predvsem duhovna vizija. Tako kljub obetavnim začetkom sledi Franca Prvega niso ostale trajnejše od Matijevih, le da so se namesto v brazilskem zgubile v slovenskem pesku.

A najbrž bi moral biti z vsevedno sodbo previden ter dogodkov ne bi smel prehitovati in jim postavljati za moto melanholičnega *vanitas vanitatum* kot znamenja vnaprejšnje predaje. Če Franc Prvi kljub idealnemu videzu ni ustrezal formatu junaka družinske sage, ne bi smel napak iskati izključno pri njem, ampak enako kritično razmisliti o ustreznosti pravil in izbiri oblike. Prav tako peska, ne brazilskega ne domačega, ne bi smel apodiktično prisposodabljati s koncem, ker tudi pesek živi svoje drugačno, gnano življenje. Velika voda ga prinaša in odnaša, ga odlaga med prod in travo, ga od tam jemlje in nese naprej ter na nekem daljnem bregu vnovič naplavi.

Tako je odplovljalo in naplavljaljo tudi potomce Franca Prvega, ki so teoretično spadali v tretjo generacijo, a jih praktično ni bilo mogoče idealno opredeliti. To je bila generacija moje mame, raznolika po usodah in ne brez možnosti za upesnitev, čeprav enako kot prejšnje ni izoblikovala vodilnega junaka, ki bi jo povzdignil med vladarje. Ne mislim, da ga ne bi premogla, prej bi veljalo, da ji ni bilo do tega, da ga globoko v sebi ni potrebovala, kot bi ga potreboval jaz kot njen pisateljski izrastek ali izrodek. Z njo sem se srečaval od najzgodnejših let in v spominu mi zvenijo in se bleščijo odlomki njenih usod kot stekleni biseri in pisani kamenčki za miniaturne mozaike, nikakor pa ne kot kvadri, izklesani za monumentalno zgradbo, prežeto z idejo o vzponu in zavojevanju sveta, ki sem se je v premišljevanjih o tej snovi dolgo oklepal kot idealnega modela.

Vidim soj temnega pohištvu z brušenim steklom na vrhnjem delu kredence in se nevajen previdno kakor po ledu premikam po gladkem parketu salona. Z nočnim vlakom potujem v kraje, katerih skrivnostna imena so polna šumnikov, in gledam male, punčkasto lepe sestrične, ki so, ko jih vnovič srečam, tako spremenjeno odrasle in tuje. Poslušam legendo o edinem neznanem stricu, o vonju pomladi, ki ga je veter prinašal z že kopnih hribov in je bil za njegovih nepolnih osem let grenki vonj smrti, stisnjen v zadnji dih neozdravljive pljučnice. Vrača se okus gargantuovskih poedin, pri katerih sedijo za mizo razni nevarni in prijazni strici, nadučitelj, sodnik, trgovec, župan, šofer,

pravnik, mornariški podoficir in avtomehanik, ter tete, zvečine soproge in gospodinje ali priložnostne sobarice in varuške.

Za vsakim senčnim obrazom stoji neka zgodba, ljubezen in neljubezen, zdomstvo in domotožje, velik načrt in majhen kapital, donosna ženitev in zgrešena naložba, mirni in vojskin čas, zvitost in lahkomiselnost, strah in veseljaštvo, sladkosnedost in alkohol, požar in druge izgube, brezposelnost in prometna nesreča ter predvsem prevečkrat nekoristno opravljanje napačnih poslov na napačnih krajih. Bili so vesoljni kot zvezdno nebo in hkrati efemerni kot drobci v kalejdoskopu.

Z gradivom, skritim za skopo navedenimi gesli, sem se začel ukvarjati v časih, ko moje pisateljske sposobnosti niso presegle ravni šolskih spisov. Nekje znotraj je bilo nekaj, kar me je mikalo in pritegovalo, a mi hkrati ni pustilo do sebe tako, kot bi rad. V mapah so se nabirali krajši in daljši fragmenti, za katere nisem vedel, kako naj bi jih vključil v prihodnjo *celoto*. Čeprav za moje namene mogoče sploh ni bila potrebna, sem si zanj prizadeval in se, ker je nisem mogel in znal doseči, dolgo vrtel v začaranem krogu.

Moj prvi utvor iz tega snovnega kroga je bil dramski prizor, ki se je, kot sem zapisal v podnaslovu, dogajal *na predvečer vseh svetnikov v kmečki hiši na Murskem polju*. Besedilo je bilo neobogljeno, značilna pa sta bila čas in prostor dogajanja, dostikrat ponovljena tudi v poznejših delih s to tematiko. *Vsi sveti* so po smrti Frančiške in Franca Prvega kot zbirni praznik družine zamenjali veliko noč, hišo pa sta sredi preteklega stoletja sezidala prastarša Filip in Katarina K. in bi jo z nekoliko preveličano besedo lahko imenovali družinski dvorec ali, kot sem jo označil za svojo rabo, *hišo iz stare zaveze*, saj so v njej daljši ali krajši čas prebivali in bili z njo na različne načine povezani člani štirih, če ne petih generacij.

Prizor, ki sem ga napisal pri šestnajstih letih, mi je bil vir dveh poučnih izkušenj. Prva je zadevala socialno resonanco. Prebral sem ga v ožji družbi neprizadetih, ki so kljub obljubi molčečnosti vsebino sporočili opisanim prizadetim. Tako sem zgodaj spoznal, da uporaba živih modelov avtorju nakoplje zamero s posledicami, po drugi strani pa nezaželeno reklamo na podeželskih vlakih, kakršno je začel uprizarjati Franc M., ki se je že videl kot bodoči junak epopeje.

Druga izkušnja je bila v zvezi z obliko. Precej časa sem porabil, preden sem si priznal, da mi dramatika ne leži in sem nehal pisati *drame*, ki nikoli niso presegle prvega dejanja. Šele decembra 1960 sem v pariškem gledališču Montparnasse ob Dubillardovih Naivnih lastovkah doživel prepozno spoznanje, da bi moji vsesvetni strici lahko nastopali v podobni absurdni igri in da moje dramatike ni pokopala le nenadarjenost, ampak vsaj v enaki meri vztrajanje pri tradicionalni obliki. Po predstavi sem si zapisal: "Ali niso takšni tudi naši razdrobljeni dnevi? Ali jih mora pisatelj narediti *cele*, delati zgodbe, pripovedovati nekaj, česar v življenju ni?" To je bil nov pogled na pisanje, ki pa se je, ker sem se igram odpovedal, lahko preskusil le v prozi.

Naj mi bralec ne zameri teh nekaj vrst, ki jih namenjam obliki, vendar je moje več kot štiridesetletno ukvarjanje z družino M. že samo postalo snov ali zgodba, ki jo bom

strnil na najmanjšo mogočo dolžino, a je povsem ne morem preskočiti. Kot je videti iz zapisov o *sagi* in *celoti*, sem se na začetku precej ukvarjal s problemom zgodbe ali fabule. Po eni strani me je logična zapovrstnost dogodkov fascinirala, po drugi pa sem vedel, da *narejene* zgodbe razen izjemoma v življenju ne obstajajo. Med odločanjem za zgodbo in proti njej sem se zmeraj bolj nagibal k mejni poti med resničnostjo in domišljijo, kakršno sem poznal iz ustnega slovstva svojih stricev, ki so brez teorije vedeli, da mora v anekdoti tičati resnično jedro, da pa neizogibno potrebuje tudi okrasje v obliki podaljškov, krajšav ali preuredb.

Takšen je bil eden od naukov moje ljubiteljske literarne šole, ki je pozneje nisem mogel nadgraditi z *akademijo* kot *pripravniki* z drugih umetniških področij, ker pisateljske fakultete ni bilo, ampak sem si obrtno znanje pridobival sam s praktičnim branjem in učenjem ob delu ter s pomočjo literarne teorije, ki sem jo poslušal na univerzi, a sem jo moral za avtorsko uporabo očistiti znanstvenega balasta. Dolga leta sem se specializiral za poezijo in puščal prozo izključno v delavnici, kar mi je povzročalo težave pri stilu, ki je bil dostikrat odsekan in kratke sape, bližji šifram in stenogramu kot naravni pisavi. Moral sem ločiti pesniško zgoščevanje in potrpežljivo polaganje stavka ob stavek, ki je ustrezalo prozi.

Med temi šolskimi in domačimi vajami v slogu in poetiki sem naletel na avtorja, ki mi je bolj kot kdorkoli pred njim pomagal čez dolgotrajne negotovosti. Iz potrebe ali po dolžnosti sem bral različne pisatelje od Apuleja prek Cervantesa in Laclosa do Borgesa, nekatere z občudovanjem, druge le s spoštovanjem, a bil je en sam, ki me je resnično osvojil, in se moram krotiti, da ga ne povzdignem čez mero. Čeprav se je s svojo letnico rojstva v svojem okolju soočal z drugačno tradicijo na drugačen način kakor jaz v svojem s svojo, me je že ob prvem stiku z njegovo literaturo prevzel občutek takojšnje sorodnosti. Njegove teme in njegov način pisanja me niso kakor pri mnogih starih pisateljih navdajali z občutkom, da ne *znam*, in mi jemali volje, ampak me narobe kar silili k delu.

Našel sem sogovornika, ki je prizadeto, a vendar z distanco razpravljal o identiteti človeka v sodobnem svetu, govoril je o legendah, ki si jih izmišljamo in z njimi v govorjenih ali pisnih pripovedih nadomeščamo preteklo resničnost, izdelal je tezo o higieničnosti pravočasnega konca življenja, preden nas skleroza spremeni v trajne bebbe, in jo v bizarni zgodbi o klubu zapriseženih samomorilcev zanikal, morebiti je za navadne smrtnike pisal ponekod preumetno, ni imel latinskoameriške snovi, a je zato diabolično obvladal evropsko formo, znal je živeti čustveno in biti hkrati v vrsti spisov do sebe mrzlo brezobziren, v knjigi, ki jo je podnaslovil kot *poročilo*, me je presenetil z motivom incesta, kakršnega si cankarjansko sublimirana slovenska duša ne bi upala izpisati, in če sem se česa o pesniški obrti naučil od Rainerja Marie Rilkeja, me je o pisateljski poučil arhitekt Max Frisch, zdaj tudi on že senca med sencami tega inventurnega poglavja.

Navdušenja nalog ne olajšujejo in tuja življenja ter tuje knjige nam povejo lahko le to, da poleg znanih obstajajo še drugačne rešitve, ki pa jih moraš izračunati sam.

Max Frisch ni odraščal v Slovenskih goricah ali na obrežju Mure, ni poznal avstro-ogrske in vseh drugih vladavin na tem prostoru, njegove legende so bile drugačne, zgleden in uporaben pa je bil s svojim upiranjem okostenelemu švicarskemu izročilu.

Zanimivo naljuče je bilo, da sem v Trento pripotoval ravno iz Švice, kjer sem lahko občudoval v stoletnem miru razvito civilizacijo in se hkrati čutil pomanjkanju vsakršne širokosrčne domišljije. Odkar mi je razgledan intelektualec z naivnim navdušenjem hvalil nekaj našemu nekadnjemu *bratstvu edinstvu* podobnega, ki se manifestira v švicarski vojski kot državotvoren element, sem šele prav razumel antimilitaristično držo Frischevega Stillerja. Ob tej in drugih navideznih *malenkostih* sem ugotavljal, da je moral pisatelj premagati številne zavore v sebi in zunaj sebe, da je kot pripadnik te vasezagledane in sebizadostne skupnosti lahko napisal svojo veliko evropsko literaturo.

Hkrati sem se zavedal, da nisem nekdo, ki bi se smel tej vasezaprtosti zviška posmehovati, ker tudi sam živim v podobni skupnosti, polni pasti, ki jo je le nenehna navzočnost vojn in številnih sprememb naredila nekoliko prožnejšo. Bil pa sem hvaležen usodi, da sem lahko odraščal na vzhodnem robu te skupnosti, odprti najprej za jok in smeh in šele v drugi vrsti za moralna načela.

Tebi, moj dragi prijatelj urednik, te *vzhodne dušice* ni treba posebej predstavljati. Medtem ko sem pisal dolžni poklon pisatelju, ki ima v obrnjenem vrstnem redu enaki začetnici kot junak te pripovedi, se je znočilo, večče obletavajo luč in mlajša od mojih mačk jih je že nekaj požrla, pijem dimljen čaj, ki ga nimam tako rad kot jasminovega, črke na stroju mi preskakujejo, a glej, ne čutim se krivega, ker ti še nisem oddal že pred leti obljubljenega romana o Francu M. in ker ga ne bom napisal tako, da bi ga založba lahko izdala v visoki nakladi. Pišem besedilo za svoje veselje ali, če hočeš, v svoj zagovor, ki ga boš lahko izdal, ker je moje ime od takrat, ko ga je Franc M. razglašal po podeželskih vlakih, postalo toliko znano, da zaradi njega ne bi smel imeti težav pri dodelitvi državne subvencije, a ga ljudje ne bodo kupovali kot *Ptice trnovke*. Vsak čevljar rabi svoje kopito in moje noče biti pretirano čustveno. Kljub ekstazam, prazninam, ekstravagantnostim, vsakovrstnim zločinom in hamletovskim meditacijam se mi glavni tok življenja kaže ne slab ne dober, ne velik ne majhen, ampak mešan, vmesen, navaden.

Ko oblikujem stavke zadnje verzije te knjige, ugotavljam, da je pravkaršnji odstavek zastaran, da me je v mojem počasnem hitenju čas prehitel in si medtem odšel iz založbe, kjer zdaj na rokopis čaka drug urednik. Morebiti si ti sam o njem že zdvomil in ga v sebi obzirno odpisal, a ko se spomnim jutra, ko sva še skoraj mlada sedela v gostilni ob Blatnem jezeru in verjela v svoje velike načrte, razumem ta rokopis vendar kot izpolnitev tebi dane besede in ga zato simbolično polagam na tvojo že pospravljeno uredniško mizo.

Po tem osebnem odkliku bom pripoved spet navezal na začetno nit potovanja v Trident, Trient ali Trento, katerega trojno ime simbolično govori o spremenljivosti vsega človeškega. Ko sem po mnogih mesecih predelal arhiv Franca M., se mi je

preteklost razkrila kot za odstrto zaveso na odru, obenem pa tako, kot da se je bogve kaj zgodilo meni samemu. Začutil sem potrebo, ne da obiščem, temveč da se *vrnem* v kraje, kjer se je dogajala, in skušam v *prostoru* spoznati minulo prek sedanjega.

Ogled najbližjih, domačih prizorišč mi je pokazal, da bo to prepoznavanje težavno, ker je sedanost tako zakrila preteklost, da je postala za navadno oko nevidna. Le moji arhivski vednosti se je z nekaj napora posrečilo videti dvojno podobo, za zidovi bank in marketov skromnejše stavbe, v še obstoječih hišah poleg zdajšnjih nekdanje obraze in za belim marmornim nagrobnikom preprosti železni križ na nekdanjem grobu gospe Neže L. Nič drugače se mi ni dogajalo v krajih Francovega prostovoljnega ali prisilnega gibanja po reliefu srednje Evrope, in ko sem na Dunaju v sedemdesetih letih Marijahilferico in Wohlebengasse primerjal z upodobitvami na razglednicah iz leta 1912, mi je prišlo na misel, da je nad njimi enako samo še nebo.

Arhivi, prizorišča, zgledi in uredniki lahko ustvarijo ugodno podlago in ozračje za nastanek dela, dejanja samega pa namesto pisatelja ne morejo opraviti. Prave pokrajine njegovih knjig ležijo edino v njem, kjer morajo dozoreti do misli in besede. Zorenja pa ne sme prepustiti zgolj času in naključju, ampak mu mora pomagati, ker poleg spodbud obstajajo ovire, ki rojstvo dela zavlačujejo in ga lahko tudi preprečijo.

Ustvarjanje je napor, in naj človeka še tako mika, pridejo trenutki, ko bi rad zbežal in tudi zbeži ter se uleže na oblomovsko zofo, kjer o življenju razmišlja, namesto da bi ga počel. Tudi mene se je marsikdaj polotila lenost in sem bil v nevarnosti, da težaško pisanje zamenjam za lagodno pripoved ob odzivnem pivskem omizju, kakor so to počeli moji strici z ustno literaturo. *Sub specie aeternitatis* res ne bi bilo razlike, a po mnogih letih poskusov sem bil dolžan ne le Francu, ampak tudi svoji poklicni drži, da ta spis izročim, ne kot sago, ampak kot *obliž* na Francovo smrtno rano, relativni večnosti tiskarskega črnila. Zato me je z zofe zmeraj spet vrglo pokonci in izza omizja v klavzuro, kjer sem popisal veliko količino papirja, iz katere se je na koncu dalo izluščiti vsaj nekaj življenju Franca M. podobnega.

Po vsem povedanem in po biografski logiki bi moral slediti opis Francovega otroštva, ki pa ni bilo ne pisano ne dramatično in ga bom tu strnil v nekaj suhoparnih vrstic. Te naj bralcu omogočijo razumevanje teh poglavij, medtem ko bom ta ali oni značilni prizor uporabil drugje.

Moj *naročnik*, če ga smem ob nostalgicnem spominu na davno licitacijo mojih talentov tako imenovati, se je rodil na Moti v *hiši iz stare zaveze* 27. marca 1891. Zgodnja leta je zaradi očetovih premestitev preživel v različnih krajih, najdlje v Mariboru, kjer je od jeseni 1897 do pomladi 1905 obiskoval in s komaj zadostnim uspehom absolviral osnovno šolo. Nato se je šel učiti za trgovca in je junija 1910 v Gornji Radgoni dosegel naziv trgovskega pomočnika. Avgusta se je zaposlil v Celju in od tam so ga pota vodila v kraje, popisane v tehle poglavjih.

Na mnoga je stopil po svoji volji, druga so mu bila narekovana. Kljub dotedanjim izkušnjam, da je nad nekdanjimi in sedanjimi kraji istovetno samo nebo, sem se

odpravil v dolino Adiže iskat Enrico R., nesojeno vojakovo nevesto iz prve vojske. Iz Trenta sem se v oktobrskem jutru z avtobusom odpeljal v predmestni Martignano ter v gostilni s pomanjkljivim znanjem jezika in razkazovanjem starih fotografij skušal odkriti sled za nekdanjim dekletom. Gostilniški gostje so bili premladi, da bi se je mogli spominjati, a ime jim je zbuvalo nedoločene predstave in domneve. Napotili so me k vili družine F.-R., kjer se na zvonjenje ni nihče odzval in sem se lahko čudil le breskvi na vrtu, polni za ta letni čas neverjetnih sadov.

Preteklost je torej še enkrat ostala zaprta in njeni martignanski akterji so mi bili prav tako nedostopni kot zvoki odplesanih dunajskih valčkov. Naj so še kje živeli ali ne, zame so bili samo sence in njihova zgodovina se je osiromašena skrčila na šop razglednic in fotografij, ki so se po šestdesetih letih s svojo krhko govorico zastoj vrnile na kraj odpošiljatve. Na vlaku, ki me je vozil v Verono, sem občutil melanholijo praznih rok in dokončno sklenil, da davnim sencam posodim svoj *um in srce*.